

ԱՍՈՂԻԿ ԱԲԵՂԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ
 Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի
 արխիվի եւ թանգարանների տնօրեն

**ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՑ ՀԵՏՈ
 ԱՄՅՐ ԱԹՈՂ ՍՈՒՐԲ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԵՒ ՎԱՏԻԿԱՆԻ
 ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ (1945–1954 ԹԹ.)¹**

Խորհրդային կարգերի հաստատումից ի վեր թեեւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը 1920–1930-ական թթ. կրել էր մեծագույն հարվածներ ու կորուստներ², այդուհանդերձ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը, Սբ Հոգու առաջնորդությամբ եւ աստվածային զորությամբ օժտված իր խորագիտությանմբ ու դիվանագիտությանմբ, մնում է կենսունակ եւ կանգուն. «Հետագարձ հայացք ձգելով 1920–1930-ական թվականներին՝ հարկավոր է փաստագրել, որ չնայած բռնի քաղաքական ու վարչահրամայական մեթոդներին, գույքի բռնագրավմանը, եկեղեցիների համատարած քանդմանն ու փակմանը, հոգեւորականների հանդեպ ֆիզիկական բռնաճնշումներին, քարոզչական-տեղեկատվական լայնածավալ գործունեությունը, պետական անվտանգության մարմինների ամենակոչ եւ զորավոր արշավանքին՝ այդպես էլ կոմկուսը պետական տարատեսակ գործիքակազմով (առաջին հերթին եւ գլխավորապես պետանվտանգության մարմինների) ի զորու չեղավ վերջնականապես ոչնչացնելու Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին ու բնակչության լայն խավերի շրջանում քաղաքականապես արմատավորել անաստվածությունը կամ աստվածամերժությունը: Ավելին՝ Խորհրդային Հայաստանում միայն Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցին էր, որ անգամ պետանվտանգության մարմինների հետապնդ-

¹* Ստացվել է՝ 22.12.2025, գրախոսվել է՝ 12.03.2026: էլ. հասցե՝ fr.asoghik@gmail.com:

² «Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո սոսկալի եւ աննախադեպ բռնություններ սկսվեցին Հայոց Եկեղեցու դեմ. ձեռքարկվեցին բազմաթիվ եկեղեցականներ, բռնագրավվեցին Հայոց Եկեղեցու շինական կառույցները, եկեղեցապատկան ու վանքապատկան կալվածքները, եկեղեցական գանձերն ու իրերը, ձեռագրերը, փակվեցին ու խորտակվեցին եկեղեցիներ...»

...Եկեղեցականների եղեռնը 1930-ական թթ. մի քիչ ավ մեթոդներով շարունակվեց նաեւ Խորհրդային Հայաստանում» (տես «Նշանավոր ճեմարանականներ», պրակ Ա., Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 2005, էջ 77, 81):

ման պայմաններում շարունակեց մնալ միակ զանգվածային ու օրինական կառույցը, որի գաղափարախոսությունը քաղաքականապես չէր համընկնում խորհրդային կոմունիստական իշխող գաղափարախոսության հետ»³: Դիմադրության հետեւանքով վերափոխվում են նաեւ պետական քաղաքականությունը եւ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը: Մայր Աթոռն այդուհետ խորհրդային կենտրոնական եւ հանրապետական կառավարությունների շրջահայաց ու շահագետ քաղաքականության ու վերահսկողության պայմաններում է շարունակում հաղորդակցության մեջ լինել արտասահմանում գտնվող իր նվիրապետական աթոռների եւ թեմերի հետ: Մայր Աթոռի արտաքին հարաբերությունները, սակայն, Հայոց Եկեղեցու անդամատանից դուրս չէին գալիս. Սուրբ Էջմիածինն անմիջական, ուղղակի միջեկեղեցական հարաբերություններ, բացի խորհրդային Միության տարածքում գործող Եկեղեցիներից, չունեւ որեւէ այլ քրիստոնեական Եկեղեցու հետ (բացառություն էր Անգլիկան Եպիսկոպոսական Եկեղեցին): Թերեւս խորհրդային իշխանությունները, ինչպես Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու պարագային⁴, այնպես էլ Հայոց Եկեղեցու դեպքում զգուշանում էին, որպեսզի ԽՍՀՄ հակակրոնական եւ հալածողական քաղաքականության մասին միջեկեղեցական խողովակով բառ անգամ հայտնի չլինեւ միջագային հանրությանը: Սակայն իզուր էր այդ զգուշությունը, քանի որ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածինը (հակառակ, որ ներքին փոխհարաբերություններում արիաբար ու հետեւողական կերպով օրինական պահանջներ էր առաջադրում եւ բողոքի արդար ձայն բարձրացնում մինչեւ ամենաբարձր պետական պաշտոնյաները՝ Երեւանից Մոսկվա, հանրապետական ու միութենական) իմաստուն ու փրկարար վճռով, «գործնականապես ապացուցված եւ որպես անշեղ ուղեցույց ընդունած», սկզբունք էր որդեգրել պետության հանդեպ օրինապահ ու զուսպ, բարյացակամ ու հանդուրժող վերաբերմունքը. «խորհրդային իշխանությունը մեր երկիրը ոտք կոխելու օրից,– Տ. Տ. Խորեն Ա. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը գրում է ՀՍԽՆ ներքգործող կոմիսար Վիկտոր Խվորոստյանին,– Էջմիածինը համարում է նրան իր հարազատ պետությունը եւ միշտ աղոթել է նրա հարատեւության եւ անսասանության համար: Էջմիածինը գիտակցել է միշտ, որ հայ ժողովուրդը իր

³ Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, «Եկեղեցի–պետություն փոխհարաբերությունը խորհրդային Հայաստանում 1920–1930-ական թվականներին», Ա. Էջմիածին, 2025, էջ 111:

⁴ Տե՛ս Մ. Վ. ШКАРОВСКИЙ, «Русская Православная Церковь в XX веке», Москва, 2010, с. 283:

Ֆիզիկական գոյությունը նույն խորհրդային իշխանությունն է պարտական, որ նա է հայ ժողովրդի մտավոր եւ տնտեսական առաջադիմության մեծապես զարկ տվողը եւ նրա երջանկության ուղին հարթողը: Եւ այդ է պատճառը, որ էջմիածինը անկեղծորեն սիրել եւ սիրում է իր հարազատ խորհրդային իշխանությունը եւ միշտ ձգտել ու ձգտում է ընդհանրապես խորհրդային իշխանության եւ մասնավորապես իր հարազատ պետության եւ Հայրենիքի հմայքը բարձրացնել գաղութահայության աչքում: Այս ընթացքն է ունեցել մեր նախորդը, որով անշեղ ընթացել եւ ընթանում ենք նաեւ մենք հայրապետական գահ բարձրանալու օրից սկսած: Այս ուղին է, որով ընթանալ պատվիրել ենք մեր Հայրապետական կոնդակներով մեր արտասահմանյան բոլոր ներկայացուցիչներին»⁵:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության վերաբերմունքը խորհրդային պետության հանդեպ, ներքաղաքական կյանքում Հայրենական մեծ պատերազմով պայմանավորված էական փոփոխությունների հետեւանքով, այլեւս այսպես է բանաձեւվում. «...էջմիածինը եւ այնտեղ իշխող Բարձր Հոգեւոր Իշխանութիւնը վարում է յօգուտ Հայկական խորհրդային Իշխանութեան գիծ, եւ այն խղճի մտօք, որովհետեւ իր տարած գիծը ճշմարտութեան եւ արդարութեան [գիծ է – Ա. Կ.]»⁶:

Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի գլխավորությամբ ընդհանրական Հայոց Եկեղեցու որդեգրած այս ճշմարիտ եւ արդար գիծը դրսեւորվում է նաեւ ԽՍՀՄ-ից դուրս միջեկեղեցական հարաբերություններում:

Ա. 1945 Թ. ԱԶԳԱՅԻՆ-ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԻ ԴԻՄՈՒՄԸ ՔՐԻՍՏՈՆՅԱ ԱՇԽԱՐՀԻՆ

1945 թ. հունիսի 16–25-ը Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում գումարված Ազգային-եկեղեցական ժողովի յոթերորդ նիստի ընթացքում պատգամավորներից լեզվաբան, պրոֆեսոր Արարատ Ղարիբյանն առաջարկում է հետեւյալը, որ «Ազգային Եկեղեցական ժողովը իր վերաբերմունքն արտահայտի Վատիկանի բռնած ընթացքի մասին՝ հանդեպ ֆաշիստական

⁵ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության (1921–1938 թթ.)», կազմեց Սանդրո Բեհրուդյանը, Երեւան, 1994, էջ 324–325:

⁶ ՀԱԱ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 3610, թ. 3, նաեւ՝ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության, գիրք ԺԲ., Տիրան արքեպիսկոպոս Ներսոյան (1904–1989)», կազմեց Սանդրո Բեհրուդյանը, Սբ. էջմիածին, 2004, էջ 133:

Գերմանիայի ղեկավարները»⁷: Առաջադրված հարցի առնչությամբ Ա. Ղա-
րիբջանը ներկայացնում է նաեւ իր բացատրություններն ու լուսաբանու-
թյունները: Քննարկության արդյունքում ժողովը միաձայն որոշում է հան-
դես գալ հատուկ դիմումով՝ ուղղված Քրիստոնյա աշխարհին, սակայն դրա
ձեւակերպումը վերապահում է Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողի-
կոսին եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո գահակալ Տ. Տ. Գարեգին Ա. Հովսեփյանին⁸:

Քրիստոնյա աշխարհին ուղղված Ազգային-եկեղեցական ժողովի դի-
մումը հրապարակվում է հուլիսի 4-ին նախ՝ ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի, Երեւանի
կոմիտեի եւ Հայկական ՍՍՀ աշխատավորության պատգամավորների խոր-
հուրդների օրգան «Սովետական Հայաստան» օրաթերթում, այնուհետեւ՝
«Էջմիածին» ամսագրում⁹: Ազգային-եկեղեցական ժողովի հանձնարարու-
թյամբ դիմումն ստորագրում են Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթո-
ղիկոսը, Տ. Տ. Գարեգին Ա. Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսը, Տ. Կյուրեղ
Բ. Երուսաղեմի հայոց պատրիարքը, Եգիպտոսի հայոց թեմի առաջնորդ
Տ. Մամբրե եպիսկոպոս Սիրունյանը, Իրանա-Հնդկաստանի հայոց թեմի
առաջնորդ Տ. Վահան եպիսկոպոս Կոստանյանը, Հյուսիսային Ամերիկա-
յի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Տիրան եպիսկոպոս Ներսոյանը, Կալիֆոռ-
նիայի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Մամբրե եպիսկոպոս Գալֆայանը, Հու-
նաստանի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Կարապետ արքեպիսկոպոս Մազ-
լումյանը, Բուլղարիայի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Գրիգոր եպիսկոպոս
Կարապետյանը, Արարատյան Հայրապետական թեմի առաջնորդական
փոխանորդ Տ. Ներսես վարդապետ Տեր-Հովհաննիսյանը, Շիրակի թեմի
առաջնորդ Տ. Ռուբեն եպիսկոպոս Դրամբյանը, Վրաստանի հայոց թեմի
առաջնորդ Տ. Ներսես եպիսկոպոս Աբրահամյանը, Բաքվի եւ Թուրքմենս-
տանի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Եզնիկ վարդապետ Ազնավուրյանը, Հյու-
սիսային Կովկասի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Սուրեն եպիսկոպոս Թորո-
սյանը, Նոր Նախիջևանի եւ Բեսարաբիայի հայոց թեմի առաջնորդ Տ. Կա-
րապետ եպիսկոպոս Թումանյանը:

Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսի հե-
ղինակությամբ շարադրված դիմումում ասվում է. «Ազգային-եկեղեցա-
կան ժողովը՝ գումարված Ամենայն Հայոց Ծայրագույն Պատրիարք-Կա-

⁷ «Էջմիածին» ամսագիր, 1945, հունիս-հուլիս, էջ 41-42:

⁸ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 42:

⁹ Տե՛ս «Սովետական Հայաստան», 1945, 4 հուլիսի, № 133 (7386), էջ 2, «Էջմիածին» ամ-
սագիր, 1945, հունիս-հուլիս, էջ 15:

Թողիկոս ընտրելու նպատակով, իր երախտագիտական զգացմունքն ու փառաբանությունն է ուղղում առ Աստված ոչ միայն իր գործի ներդաշնակ ու կատարյալ վախճանի համար, այլ որ նաեւ այդ գումարումը զուգադիպում է հանուր մարդկության կյանքի բարօրության եւ ազատության համար անսահման նշանակություն ունեցող միացյալ ազգերի փառապանծ հաղթանակին:

Քրիստոնեական կրոնն ու եկեղեցիները արտաքո կարգի դեր ունին կատարելիք, այդ՝ եղբայրության, արդարության եւ ազատության գաղափարները կյանք եւ իրականություն դարձնելն է համայն քրիստոնեական աշխարհի եւ մարդկության մեջ: Քաղաքական միտումնավոր աշխատանքները քրիստոնեական եկեղեցիների մեջ՝ հիշյալ նպատակների իրականացման միայն խոչընդոտ կլինեն: Նոքա նոր եւ ահավոր պատերազմի ուղին կհարթեն միլիոնավոր մարդկանց կորստյան, մարդկային կուլտուրական ստեղծագործության ոչնչացման պատճառ կհանդիսանան եւ մարդկության համար նոր տառապանքների դռներ կբանան:

Տարաբախտաբար Հռովմեական Եկեղեցին գլխավորող Վատիկանը մխրճվում է քաղաքական նպատակների մեջ՝ արգելք հանդիսանալով քրիստոնեական բարձրագույն նպատակների իրագործմանը եւ պաշտպանելով գերմանական աշխարհավեր ուժը, որ հանուր մարդկության տառապանքների աղբյուր է հանդիսացել: Ուստի Ազգային-Եկեղեցական Ժողովը Վատիկանի բռնած այս դիրքը, որ անհարիր է քրիստոնեական վսեմ գաղափարներին, համարում է դատապարտելի»¹⁰:

Հայոց Եկեղեցու Ազգային-եկեղեցական Ժողովի՝ Վատիկանի բռնած դիրքը դատապարտող դիմումը եւս, ինչպես նույն թվականի սկզբին հրապարակված Ռուս Ուղղափառ Եկեղեցու Տեղական Ժողովի հայտարարությունն ուղղված աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին¹¹, շրջահայեցություն

¹⁰ «Սովետական Հայաստան», 1945, 4 հուլիսի, № 133 (7386), էջ 2, «էջմիածին» ամսագիր, 1945, հունիս-հուլիս, էջ 15: Նկատենք, որ Հայաստանի ազգային արխիվում պահվող դիմումի մեքենագիր տարբերակի վերջին պարբերության առաջին նախադասությունն ունի այս շարադրանքը՝ «Տարաբախտաբար Հռովմեական եկեղեցին գլխավորող Վատիկանը մխրճում է քաղաքական նպատակների մեջ արգելք հանդիսանալով քրիստոնեական բարձրագույն նպատակների իրագործման եւ պաշտպանելով գերմանական աշխարհաւեր ուժը, որ հանուր մարդկութեան տառապանքների աղբյուր է հանդիսացել, ապահովում է ապագայ նոր պատերազմը: Սակայն «ապահովում է ապագայ նոր պատերազմը» հատվածի վրա թանաքագրչով գիծ է քաշված (տե՛ս ՀԱՍ, ֆ. 409, ց. 1, գ. 532, թ. 1):

¹¹ 1945 թ. հունվարի 31-ից փետրվարի 2-ը Մոսկվայում գումարվում է Ռուս Եկեղեցու Տեղական Ժողովը՝ պատրիարքի ընտրության եւ Ռուս Եկեղեցու ղեկավարման կանոնադրության

արտահայտող համերաշխությունն էր Խորհրդային պետության քաղաքականությունը¹²: Արդարեւ, աշխարհաքաղաքական իրավիճակով պայմա-

ւնդունման նպատակով: Այդ ժողովի ընթացքում, առաջին անգամը լինելով, գործածվում է Խորհրդային Միության եկեղեցական հարթակը եւ հնչում է հայտարարություն ընդդեմ վատիկանյան քաղաքականության: Ժողովի մասնակիցները, որոնց թվում նաեւ այլ Ուղղափառ եկեղեցիների պատրիարքներ ու պաշտոնական ներկայացուցիչներ համերաշխություն հայտնելով Խորհրդային պետության քաղաքականությանը, փետրվարի 7-ին՝ դիմելով աշխարհի բոլոր ժողովուրդներին, ի մասնավորի կտրականապես մերժում են Հռոմի Պիոս ԺԲ. պապի առաջադրած «փափուկ խաղաղության» գաղափարը. “Представители Православных Автокефальных Церквей, присутствовавшие на созванном в Москве Соборе Русской Православной Церкви для избрания Патриарха Московского и всея Руси, имея в виду теперешнее международное положение, возвышают свой- голос против усилий тех – особенно Ватикана,— кто, пытаясь в своих выступлениях оградить гитлеровскую Германию от ответственности за все совершенные ею преступления и взывая к милосердию в отношении гитлеровцев, заливших кровью невинных жертв всю Европу, хочет тем самым, по нашему мнению, оставить после войны на земле фашистское, человеконенавистническое, антихристианское учение и его носителей” (տե՛ս «Журнал Московской Патриархии», февраль, № 2, 1945, էջ 17):

¹² Հայաստանի ազգային արխիվում՝ ՀԽՍՀ Ժողովմխորհրդի կից Հայ լուսավորչական եկեղեցու գործերի խորհրդի ֆոնդում, պահվում է եւս մեկ դիմում-կոչ՝ «Բոլոր հավատացեալ քրիստոնյաների քրիստոնեական եկեղեցու պետերին» խորագրով: Այս կոչը, սակայն, ժամանակին չի հրապարակվել. թերեւս այն եղել է դիմում-կոչի տարբերակներից մեկը: Խնդրո վավերագրի համաձայն 1945 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովն ի դեմս Հայոց եկեղեցու՝ լիովին միանալով Ռուս Ուղղափառ եկեղեցու հրապարակած դիմումին, իր բողոքի հուժկու ձայնն է բարձրացնում Հռոմեակաթոլիկ եկեղեցու հոգեւոր առաջնորդների, ի մասնավորի Պապի եւ Վատիկանի դեմ, այլեւ կոչ է անում ողջ քրիստոնեությանը, որպէսզի բոլոր ուժերով օգնեն առաջադեմ մարդկությանը խստագույն պատժի ենթարկելու Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի հանցագործներին եւ հաստատելու ֆաշիզմի գոյությունը բացառող կարգեր. «...Բայց ի զարմանա մեր, մինչդեռ ազատասեր մարդկությունն այսօր զբաղված է խաղաղության, անվտանգության եւ բոլոր ժողովուրդների բարեկեցությունը տնօրինելու խնդրով, ոմանց կողմից կոչեր են արվում ներող լինել մե եւզմ վարվել պատերազմի հանցագործների հետ, փորձեր որոնց նպատակն է զերծ պահել արժանի հատուցումից գերմանական ֆաշիզմի պարագլուխներին եւ հետագա գոյության հնարավորություն տալ գերմանական իմպերիալիզմին:

Եւ այդ հանցագործ փորձերը, որոնք վտանգի տակ են դնում ապագա խաղաղությունն ու ժողովուրդների համերաշխությունը՝ ի զարմանա մեր, գլխավորում են կաթոլիկական եկեղեցու կենտրոնը՝ Վատիկանը եւ նրա հոգեւոր առաջնորդները:

Հայ եկեղեցին լիովին միանում է Ռուսական Ուղղափառ եկեղեցու ժողովի կողմից աշխարհիս բոլոր քրիստոնյաներին ուղղված դիմումին, որով նա բողոքում է Վատիկանի ջանքերի դեմ, որը ձգտում է զերծ պահել պատասխանատվությունից գերմանական ֆաշիզմի ջատագովներին նրանց գործած բոլոր ոճրագործությունների համար, ներողամտություն պահանջելով նրանց նկատմամբ:

Ողջ առաջավոր մարդկության հետ միատեղ, մենք մեր բողոքի հուժկու ձայնն ենք բարձրացնում բոլոր նրանց դեմ, որոնք ինչպէս պատերազմի ընթացքում, այնպէս էլ այժմ, երբ խաղաղության թշնամիները պետք է կանգնեն հատուցման դատաստանի առջեւ, աշխատում են ողջ Եւրոպան միլիոնների արլունով ողողող հիտլերյան զազրելի մարդասպաններին ազատել պատասխանատվությունից, դրանով իսկ մարդկության ապագան նորից դնել պատերազմի սպառնալիքի տակ: ...Մենք կոչ ենք անում ողջ քրիստոնեությանը եւ նրանց, ում համար թանկ է խաղաղությունը, մարդկային անձի ու հոգու ազատությունը, աղոթել եւ բոլոր ուժերով օգնել

նավորված՝ Խորհրդային Միությունում իր հեղինակությունը, աշխարհասփյուռ հանգամանքով ու միջազգային որոշակի ազդեցությունը նշանավոր եւ Ռուս Եկեղեցուց հետո երկրորդը ճանաչված Հայաստանյայց Եկեղեցին անպայմանորեն պետք է հանդես գար այդ դիմումով: Բնավ փուլթ չէ, եթե նույնիսկ այդ դիմումի հրապարակման անհրաժեշտությունն առաջ էր քաշվել միութենական եւ հանրապետական պետական պատկան մարմինների¹³ կողմից, նախ եւ առաջ՝ այդ էին պահանջում թե՛ հոգեւոր-եկեղեցական ինքնագիտակցությունն ու առաքելությունը, ապահովությունն ու անվտանգությունը, թե՛ ազգային-պետական շահը: Անհաղթահարելի թվացող բազում դժվարությունների ու փորձությունների միջով անցած ու անցնող Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն այն հոգեւոր Առաջնորդն էր, որը 1938 թ. ի վեր «բարձրացրեց մեր ազգի արժեքը, եկեղեցու պատիվը՝ արդարության եւ հայրենասիրության ճանապարհով»¹⁴: Հետեւաբար, նորընտիր Հայոց Հայրապետը վավերացնելով ու հրապարակելով նման ծանրակշիռ դիմումը՝ խորապես համոզված էր կայացված որոշման ճշմարտացիության մեջ, ստեղծված իրադրության մեջ եկեղեցական ու պետական գաղափարաբանություններն ու ձգտումները համընկել էին: Խորագետ Հայրապետի ծավալած գործունեությունը չէր կարող աննկատ մնալ Խորհրդային Հայաստանի եւ Խորհրդային Միության բարձրագույն ղեկավարության, ի մասնավորի Ժողովրդական կոմիսարների խորհրդի նախագահ Ի. Վ. Ստալինի կողմից: Ուստի Ամենայն Հայոց Հայրապետության Ազգընտիր տեղակալի, ապա՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետի առաջադրած եկեղեցական որոշ կենսական խնդիրներին պետության կողմից տրվում է դրական լուծում. «Ի. Վ. Ստալինի Մեզ ընդունելը պետք է համարել Մեծ Մարդու գոհունակութեան եւ համակրությունն նշանակ հանդէպ հայ ժողովրդի, իսկ խնդիրների մակագրական դրական որոշումը՝ հանդէպ էջմիածնի տա-

առաջադեմ մարդկությանը խստագույն պատժի ենթարկել պատերազմի հանցագործներին եւ հաստատել այնպիսի կարգեր, ուր անհնարին լինի ֆաշիզմի գոյությունը», տե՛ս ՀԱՍ, ֆ. 823, ց. 1, գ. 6, թ. 6–7:

¹³ 1945 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովին ներկա էին ԽՍՀՄ կառավարության ներկայացուցիչը՝ ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհրդի կից կրոնական պաշտամունքների խորհրդի նախագահ Ի. Վ. Պոլյանսկին եւ ՀԽՍՀ Կառավարության ներկայացուցիչը՝ ՀԽՍՀ Ժողկոմխորհրդի կից Հայ լուսավորչական եկեղեցու գործերի խորհրդի նախագահ Ս. Ն. Հովհաննիսյանը, տե՛ս «էջմիածին» ամսագիր, հունիս–հուլիս, 1945, էջ 27:

¹⁴ «էջմիածին» ամսագիր, 1945, հունիս–հուլիս, էջ 42:

ծած վստահութեան: Այս բացառիկ երեւոյթը կատարելապէս վստահ եմ թէ կգնահատուի թէ ազգի, թէ եկեղեցու կողմից, եւ կարդարանայ: Մինչեւ այժմ մեր ունեցած փաստական արտօնութիւնները մեծ մարդու մակարութեամբ ստացան նաեւ իրաւական բնոյթ»¹⁵:

Արդարեւ, Հայոց եկեղեցու իշխանութեան գերագույն մարմին Ազգային-եկեղեցական ժողովի բողոքն ու դատապարտութիւնն ուղղված Հռոմի Պիոս ԺԲ. պապի եւ Վատիկանի դեմ, ամենեւին էլ ողջ Հռոմեակաթուրիկ եկեղեցու դատապարտութիւնը չէր. «Կաթոլիկ վերնախավը,— նշվում է «էջմիածին» ամսագրի խմբագրականում,— միաձուլվել է պատերազմի հրձիգների հետ եւ ապրում է նրա մարդասպան գաղափարներով: Շարքային կաթոլիկ աշխատավորութիւնը խաղաղութիւն է ուզում մյուս ժողովուրդների պես, իսկ վերնախավը կառչել է պատերազմի հրձիգների արկածախնդրական քաղաքականութեանը: Շարքային կաթոլիկ հավատացյալները՝ աշխատավոր մասսաների հետ պայքարում են ամբողջ աշխարհում հացի, ազատութեան, խաղաղութեան համար: Վերնախավը, որը ծառայում է Տրումենին՝ օրհնում է նրանց արշավանքը ընդդէմ աշխատավորութեան ապրելու իրավունքի»¹⁶:

Բողջելիզմի եւ ասթիստական պետութեան ու հասարակարգի պայքարող եւ հետպատերազմյան աշխարհում սկսված «սառը պատերազմի» նոր իրադրութեան պայմաններում վերադիրքավորվող Վատիկանն ուներ իր ճշմարտութիւնն ու իր արդարութիւնը, որով եւ պայմանավորված՝ իր յուրահատուկ գործունեութիւնն ու սերտ դաշինքն արեւմտյան տերութիւնների հետ: Սակայն որոշ է, որ վատիկանյան այդ ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը՝ գաղափարախոսութիւնն ու դրանից բխող գործունեութիւնն ու դաշնակցութիւնն ուղղված էր ոչ միայն սոցիալիզմի ու կոմունիզմի «վտանգը» չեզոքացնելուն, այլեւ Խորհրդային Միութեան ժողովուրդների եւ եկեղեցիների դեմ. «Стратегия Ватикана, нацеленная на “отбрасывание” коммунизма и Советского Союза и даже на их уничтожение “во имя спасения христианской Европы”, с 1946 г. теснейшим образом связывала Ватикан с западными державами.Ватикан снова сосредоточил свое внимание на подготовке католической миссии для

¹⁵ «Վավերագրեր Հայ եկեղեցու պատմութեան (1938–1955 թթ.), գիրք Զ., Գէորգ Զ. Զորէքեան Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց», կազմեց Սանդրո Բեհբուդյանը, Երեւան, 1999, էջ 282:

¹⁶ «էջմիածին» ամսագիր, 1952, ապրիլ, էջ 5:

Советского Союза в полном соответствии с планами церковной унии среди славянских народов.

Чтобы понять все эти, казалось бы, чисто церковные дела, которых мы коснулись лишь в общих чертах, их необходимо рассматривать в тесной связи с “холодной войной”. Годы кульминации “холодной войны” не случайно были годами активизации восточной миссионерской деятельности Ватикана»¹⁷:

Դարերի հոլովույթում Հռոմեակաթուղիկ Եկեղեցին՝ ի գլուխ Վատիկանի, անդադար եւ ամեն միջոց ի գործ դնելով, ձգտել է կլանել, նվաճել, «Պետրոսի Գահին» հնազանդեցնելով ենթարկել՝ իր կողմից հերձվածող համարվող մյուս քրիստոնեական Եկեղեցիներին: Եւ խորհրդային Միության ժողովուրդներն ու եկեղեցիներն այն պարարտ անդաստանն էին դիտվում, որտեղ Վատիկանը փափագում էր միախոնրական առաքելությունն իրականացնել եւ հաստատել իր տիրակալությունը: Մինչդեռ աշխարհը փոխվել էր, մարդկության կյանքում բացվել էր հոգեւոր կյանքի մի նոր էջ՝ բյուզանդահռոմեակաթուղիկ միարարական շարժումներին հրաժեշտ տալու էր եկել էկումենիկ շարժումը: Իսկ Վատիկանը դեռ պետք է հասունանար ճշմարիտ ավետարանական սիրո մեջ. «Մինչ Վատիկանի Բ ժողովը, ինչպես շատ այլ հարցերում, այնպես էլ էկումենիզմի վերաբերյալ, Կաթոլիկ Եկեղեցու դիրքորոշումն այլ էր: 20-րդ դարասկզբին, երբ նոր էր ձեւավորվում էկումենիկ շարժումը, Կաթոլիկ Եկեղեցու դիրքորոշումը հստակ էր: Շարժումը նպատակադրված էր Եկեղեցու միությանը: Կաթոլիկ Եկեղեցին դարերով փայփայել էր Եկեղեցու միության իր ուրույն սկզբունքները: 20-րդ դարասկզբին, երբ ծնվում էր այս շարժումը, Կաթոլիկ Եկեղեցին գրկաբաց չէր ընդունելու այն»¹⁸:

Հետագա շարադրանքում կներկայացվեն այն հիմնավոր փաստերը, որոնք ապացուցում են 1945–1954 թթ., խորհրդային Միության դեմ իրականացվող անզիջող պայքարի ծիրից ներս, Հայոց Եկեղեցու, հայ ժողովրդի եւ նրա քաղաքական անկախության դեմ Վատիկանի սկսած նոր «խաչակրաց արշավանքը», որն իրագործվում էր հատկապես Հայ Կաթոլիկ Եկեղեցու պատրիարքության միջոցով՝ Վատիկանի սովերի ներքո:

¹⁷ Э. Винтер, “Политика Ватикана в отношении СССР (1917–1968)”, третья часть трилогии, Москва, ст. 194, 200.

¹⁸ Հովսեփոս Աբգ. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ, «էկումենիզմը 20-րդ դարում եւ Հայ Եկեղեցին» (վարդապետական թեզ), Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին, 2005, էջ 58:

Բ. ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ ՍՈՒՐԲ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԵՒ ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿԵ
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԵԾ
ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ

Երկրորդ աշխարհամարտի հաղթական ելքն ի Հայաստան եւ ի Սփյուռուս հույս արթնացրեց՝ վերամիավորելու Արեւմտյան Հայաստանը Խորհրդային Հայաստանին: Առավել քան երբեւէ չափազանց իրական էր «Ազգային սուրբ Դատի» հաղթանակը: Հայ մտավորականությունն ու քաղաքական միտքն այդ հույսը վերածում են պահանջատիրության՝ բոլոր միջոցներով ծավալելով նպատակային գործունեություն: Միացյալ Հայաստանը պետք է, որպեսզի աշխարհասփյուռ հայությունը վերադառնա իր հայրենի բնօրրան, ամբողջանա եւ ապահով կերպով շարունակի իր ստեղծագործ ու շինարար կյանքը. «Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտին, երբ ականերեւ էր Ֆաշիստական Գերմանիայի եւ նրա դաշնակիցների պարտության անխուսափելիությունը, Սփյուռքում եւ Հայաստանում՝ մտավորականության շրջանում, բարձրացավ Կարսի մարզը եւ Արեւմտյան Հայաստանը Խորհրդային Հայաստանին վերադարձնելու պահանջը՝ աշխարհասփյուռ հայերին իրենց հայրենիքում համախմբելու համար:

Հայաստանում 1944 թ. այդ հարցը քննարկվում էր մտավորականների նեղ շրջանակներում, մինչդեռ սփյուռքահայությունը, հատկապես Ստալինգրադի (այժմ՝ Վոլգոգրադ) ճակատամարտից հետո, ակտիվ միջոցների դիմեց հայկական տարածքների հարցը միջազգային հանրությանը ներկայացնելու ուղղությամբ: Հայկական գաղթօջախներում ստեղծվեցին ազգային խորհուրդներ, որոնց աշխատանքը համակարգում էր 1944 թ. մարտին Նյու Յորքում ստեղծված Ամերիկահայ ազգային խորհուրդը»¹⁹:

Հայկական հողերը վերադարձնելու եւ հայրենադարձություն կազմակերպելու հարցերի արծարծմանն ու լուծմանն է լծվում նաեւ Հայոց Եկեղեցին՝ ի գլուխ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի. «Ազգային սուրբ Դատի բազմադարյան հավատարիմ պաշտպան Մայր Աթոռը, ունկնդիր Սփյուռքի տարագիր մեր զավակների արդար պահանջի, անդրդվելի կանգնած է իր կոչման ու պարտքի կատարման պատասխանատու դիրքերում»²⁰:

¹⁹ ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ, «Հայոց պատմություն», հտ. IV, գիրք երկրորդ (նորագույն ժամանակաշրջան /1945–1991 թթ./), Երեւան, 2016, էջ 75:

²⁰ «Էջմիածին» ամսագիր, 1947, մարտ–ապրիլ, էջ 3:

Այսպես՝ 1945 թ. Ազգային-եկեղեցական ժողովը, իր աշխատանքների սկզբին, հեռագիր հղելով ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի նախագահ, մարշալ Ստալինին՝ ի մասնավորի նշում է. «...Մենք հաստատ հավատացած ենք, որ Ձեր օժանդակությամբ կիրականանան ճնշման ու հալածանքների հետեւանքով տարագիր դարձած արտասահմանյան հայերի իղձերը եւ նրանք կվերագառնան իրենց Հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստան»²¹: Իսկ ժողովի աշխատանքների ավարտից հետո՝ Ազգային-եկեղեցական ժողովի նախագահության կողմից Ի. Վ. Ստալինին հղված երկրորդ հեռագրում հետեւյալն է ասվում. «Մենք մեծ հույս ունենք, որ Սովետական Միության պետական քաղաքագիտական իմաստությունը կգտնե նաեւ միջոց ու ճանապարհ վերացնելու այն անարդարությունը, որին ենթարկվեց մեր ժողովուրդը առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում»²²: Այնուհետեւ, նույն թվականի նոյեմբերի 27-ին՝ այլեւս Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հատուկ գրությամբ դիմում է երեք գերտերությունների ղեկավարներին՝ ԽՍՀՄ-ի Ժողկոմխորհի նախագահ Ի. Վ. Ստալինին, ԱՄՆ-ի նախագահ Հ. Ս. Տրումենին եւ Մեծ Բրիտանիայի վարչապետ Կ. Ռ. Էտլինին՝ խնդրելով. «...Ձեզ են դիմում Թյուրքիայից վտարված հին ու նոր հայ գաղթականները, որոնք թափառում են երկրագնդի զանազան մասերում եւ նոցա հետ Ամենայն Հայոց Հինավուրց Հայրապետությունը եւ խնդրում Ձեզ ճանաչել հայերի իրավունքը իրենց պատմական հայրենիքի վրա, որ նոքա սրբագործել են իրենց արյունով եւ քրտինքով եւ ծածկել հիշատակաց արժանի հարուստ կուլտուրական կոթողներով: Մենք խնդրում ենք առնել Թյուրքիայի ձեռքից այդ բռնագրավված եւ այժմ համարյա ամայացած հողերը եւ վերագարձնել իրենց իսկական տերերին ու միացնել Սովետական Հայաստանին, որով նոքա հնարավորություն կունենան խաղաղ ապրելու իրենց եղբայրակիցների կողքին՝ աշխատելու եւ իրենց ազգային մշակույթը զարգացնելու:

...Հայ ժողովուրդը բոլոր ճակատներում քաջությամբ կռվեց հաղթանակի համար, ուստի անիրավություն կլինի, եթե այս անգամ էլ նա հուսախաբ լինի: Աշխարհը աններելի կհամարե, եթե այս անգամ էլ հայերի սրբազան իրավունքը չհարգվի:

²¹ «Էջմիածին» ամսագիր, 1945, հունիս-հուլիս, էջ 7:

²² «Սովետական Հայաստան», 1945, 6 հուլիսի, № 134 (7387), էջ 1, «Էջմիածին» ամսագիր, 1945, հունիս-հուլիս, էջ 8:

....Ուստի վերստին խնդրում ենք, որ Թյուրքիայի Հայկական Վիլայեթները միացվեն Սովետական Հայաստանին, որպեսզի հայուկթյունը ամբողջանա՝ հավաքվելով հայրենի երկրում եւ ապահովության ու խաղաղության մեջ՝ շարունակե իր ընդհատված քաղաքակրթական աշխատանքը եւ ի հայտ բերե իր անուրանալի ստեղծագործական պոտենցիալը»²³:

Հայոց հողային պահանջատիրության եւ հայրենադարձության խնդիրներին Վեհափառ Հայրապետն անդրադառնում է նաեւ նոյեմբերի 29-ին՝ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնում կազմակերպված մամլո ասուլիսի ժամանակ, որին մասնակցում էին մի խումբ լրագրողներ, կենտրոնական եւ հանրապետական թերթերի թղթակիցներ: Հայոց Հայրապետը հայտարարում է հետեւյալը. «Արտասահմանի հայուկթյան ճակատագրի մասին մեր հոգատարուկթյունը եւ նրանցից ստացած բազմաթիվ նամակներն ու հեռագրերը մեզ մղեցին դիմելու երեք մեծ տերուկթյունների ղեկավարներին..., խնդրելով վերացնել բազմաշարժար հայ ժողովրդի վերաբերմամբ թույլ տրված պատմական մեծ անարդարուկթյունը: ...Դա գաղթական հայերին հնարավորուկթյուն կտա մի ընտանիքի մեջ ապրելու իրենց արյունակից եղբայրների հետ, աշխատելու եւ զարգացնելու իրենց ազգային կուլտուրան: Եւ դա արդարացի փոխհատուցում կլինի այն վիթխարի գոհերի ու ինքնազոհուկթյունների հանդեպ, որ հայ ժողովուրդը բերել է հանուն միավորյալ դեմոկրատական ազգերի գործի, հանուն դեմոկրատիայի հաղթանակի»²⁴:

Դեկտեմբերի սկզբին՝ ԽՍՀՄ Ժողկոմխորհի՝ նոյեմբերի 21-ի որոշման («Արտասահմանյան հայերի՝ Խորհրդային Հայաստան վերադառնալու կապակցուկթյամբ ձեռնարկվող միջոցառումների մասին») հրապարակումից հետո, Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը հանդես է գալիս ռադիոտելուկթով: Վեհափառ Հայրապետն անդրադառնալով Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման 25-ամյա հոբելյանին եւ այդ տարիների նվաճումներին՝ մասնավորապես նշում է. «Սովետական Մեծ Միուկթյան Կառավարուկթյունն ընդառաջելով սփյուռքի հայուկթյան խնդրանքին՝ընդունել է մի պատմական որոշում, որով թույլատրվում է արտա-

²³ «Սովետական Հայաստան», 1945, 2 դեկտեմբերի, № 259 (7512), էջ 3, տե՛ս նաեւ «էջմիածին» ամսագիր, 1945, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 8-10:

²⁴ Նույն տեղում, տե՛ս նաեւ «էջմիածին» ամսագիր, 1945, նոյեմբեր-դեկտեմբեր, էջ 11:

սահմանյան հայերին վերադառնալու իրենց սրբազան հայրենիքը՝ Սովետական Հայաստան:

Հարազատ կառավարության այդ սքանչելի որոշումը Սուրբ Էջմիածնի Մայր Աթոռը եւ Հայրապետությունը ողջունել են սրտի անհուն բերկրանքով եւ խորին երախտագիտական զգացմունքով:

....Միովեանական կառավարության պատմական որոշումը այժմեական է, եւ որ այս 25 տարվա քրտնաջան աշխատանքի նվաճումները հնարավորություն են տալիս Հայաստանի կառավարությանը գրկաբաց ընդունելու արտասահմանի իմ սիրասուն ու բազմաշարչար զավակներին:

....Մենք չենք կամենում կասկածել, որ երբ Սովետական կառավարությունը արտասահմանյան հայություն իր սրբազան հայրենիքը վերադառնալու հարցն է լուծել, դեմոկրատիկ Մեծ պետությունները, հատկապես ժողովուրդների Մեծ Առաջնորդ ՍՍԱՀԻՆԻ հանճարեղ միտքը, ելք կգտնեն նաեւ հայ ժողովրդի արդար պահանջը դրականապես լուծելու եւ նրան վերադարձնելու Տաճկաստանի կողմից բռնություններ գրավված իր պապական հողերը, միացնելով այն բուն երկրին՝ Սովետական Հայաստանին»²⁵:

Իսկ արդեն տարեվերջին՝ դեկտեմբերի 23-ին, Վեհափառ Հայրապետը Շրջաբերական է առաքում Հայոց Եկեղեցու արտասահմանի առաջնորդներին, որով կատարում է հետեւյալ կարգադրությունը. «Այսօր, երբ ներգաղթի հարցը սրտաբաց ու լայն մասշտաբով է դրված՝ տեղի Հայ Հոգեւորականությունը բարոյական պարտականություն ունի բացատրել իր հոտին հարցի ներկա վիճակը եւ նորա շտապ կազմակերպման անհրաժեշտությունը եւ իր ոգեւորիչ քարոզներով անմար պահել հայ ժողովրդի ոգեւորությունը:

....Սովետական Հայաստանում կազմակերպված ներգաղթի կոմիտեն հրահանգել է տեղերում կոմիտեներ կազմակերպել, որպեսզի ներգաղթը կանոնավոր, արագ եւ հաջող կատարվի: Հատկապես Առաջնորդներից վերա բարոյական պարտականություն կա Ձեր հեղինակության, ճարտար լեզվով եւ ազդու խոսքով՝ աջակցելու հիշյալ կոմիտեների հաջող կազմակերպմանը, առաջ քաշելով հեղինակավոր, գործունյա եւ ներգաղթի գաղափարին նվիրված անձանց: Եւ այս առթիվ Ձեր կատարած աշխատանքների մասին անմիջապես Մեզ զեկուցանել, որպեսզի գործն

²⁵ «Էջմիածին» ամսագիր, 1946, հունվար, էջ 9–10:

ընթացք ստանա եւ պետական խնամակալության հանձնվի»²⁶: Այնուհետեւ Վեհափառ Հայրապետը նշում է, որ առաջնորդներին՝ որպես խորհրդակից, մեծապես օգտակար կարող են լինել թեմական խորհուրդներն ու պատգամավորական ժողովները: Թեեւ Հայաստանի կառավարությունն ըստ ամենայնի ընդառաջում է ներգաղթի հաջող լուծմանը՝ «խորհում է ներգաղթող ժողովրդին փոխադրել, երկրում տեղավորման դյուրություններ տալ եւ նորա ապրուստի մասին հոգալ», սակայն Հայոց Հայրապետն անհրաժեշտ է համարում, որ առաջնորդները գործին մասնակից դարձնեն նաեւ բարեգործական ընկերություններին եւ ազգային մեկենասներին, «որոնք միշտ էլ սիրով եւ առատաձեռնությամբ մասնակցել են նման դեպքերում»²⁷: Վերջապես՝ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը շեշտում է. «Ս. էջմիածինն էլ չի զլանա իր ամենատեսակ աջակցությունը ներգաղթի սուրբ գործին՝ իր ձեռքն եղած ամենատեսակ միջոցներով»²⁸:

Հայաստանի ազգային արխիվում պահվող Գերագույն հոգեւոր խորհրդի արխիվային ֆոնդում առկա է սույն Հայրապետական շրջաբերականի մեկ այլ տարբերակ, որում առկա է թեմակալ առաջնորդներին արված եւս մեկ կաթողիկոսական թելադրություն. «Այս գաղափարը անխտիր բոլոր հայութեան մէջ կենդանի եւ վառ պահելու հարցում, չափազանց օգտակար կարող է լինել մամուլը, մանաւանդ հարցին բարեացակամ վերաբերմունք ունեցող մամուլը: Ուստի եւ մամուլը պէտք է օգտագործել ժողովրդին լուսաբանութիւններ տալու եւ ներշնչումներ անելու նպատակով»²⁹:

Արդարեւ, ժամանակի հայ պետական, հասարակական-քաղաքական եւ հոգեւոր միտքն ու կառույցները, բնականաբար, համերաշխ Միութենական կառավարության հետ՝ ամենայն անկեղծությամբ, ուրախությամբ, հուսավառ ու եռանդագին կերպով ջանքեր էին գործադրում, որպեսզի իրականություն դառնա Միացյալ Հայաստանը եւ աշխարհասփյուռ հայությունը ժողովրդի իր Մայր Հայրենիքում: Առավելաբար ոգեւորիչ էին ազգասեր ու հայրենասեր Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ելույթներն ու խոսքերը, որոնք Մայր Աթոռ Սուրբ էջմիածնից լույսի պես սփռվում էին գաղթաշխարհի հայ համայնքներում՝ ճշմարտապես լուսավորելով նրանց եւ առաջնորդելով դեպի Մայր Հայաստան. «Ամենայն

²⁶ Նույն տեղում, էջ 12:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 13:

²⁸ Նույն տեղում, էջ 13:

²⁹ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմության...», գիրք 2., էջ 309:

Հայոց կաթողիկոսի ելույթներն ու ներգաղթի կոչերը մեծ խանդավառութիւն էին առաջացնում սփյուռքում: Սփյուռքահայ մամուլը հեղեղված էր ներգաղթի ոգեւորութեամբ: Գրեթե բոլոր տեղերում հայերին ոգեւորելու ու առաջնորդելու գործը ստանձնել էին հայ եկեղեցու առաջնորդները: Նրանք ամենուր հայտարարում էին մայր հայրենիքի հզորացման ու վերագարթոնքի, ինչպես նաեւ հայրենիքի պապենական հողերի ետ վերագարծի մասին: Այդ ամենով հանդերձ չպետք է մոռանալ, որ 1945 թ. ապրիլից մինչեւ 1947 թ. իր ելույթները՝ հայահավաքի ու հողահավաքի թեմայով, սկզբում տեղապահ, ապա կաթողիկոս Չորեքչյանը համաձայնեցրել էր իշխանութիւնների հետ»³⁰:

Առանձնահատուկ հետաքրքրութիւն է ներկայացնում Երուսաղեմի հայոց պատրիարք Տ. Կյուրեղ արքեպիսկոպոս Իսրայելյանի՝ 1946 թ. մայիսի 27-ի գրութիւնը՝ ուղղված Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին: Խոսելով ներգաղթի արտոնութեան եւ հրավերի մասին՝ նա նշում է, որ այդ արդէն մեծ խանդավառութեամբ է ընդունվել, եւ Հայ բարեգործական ընդհանուր միութիւնը ստանձնել է վճարումը փոխադրութեան բոլոր ծախսերի՝ իր ունեցած եւ մասնավոր հանգանակութիւններից ստացված միջոցներով: Պատրիարքը հայտնում է նաեւ, որ Միութեան հանգանակութիւններին պետք է մասնակցեն արտասահմանի բոլոր գաղութներն ու ազգային հաստատութիւնները, քանի որ «Հայաստանի կառավարութեան այս նոր ձեռնարկին կանոնաւոր ու յաջող իրագործումը անտարակոյս պիտի բարձրացնէ ոչ միայն Հայաստանի բնակչութեան թիւը, այլեւ անոր արդիւնաբերութեան քանակն ու որակը, եւ բնական յաջորդութեամբ անոր ընդհանուր զարգացումը կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ»:

Երուսաղեմի հայոց պատրիարքը գրութեան մեջ նաեւ իր հետեւյալ ըղձանքն է բարձրաձայնում՝ թերեւս որպէս արձագանք այն ժխտական տրամադրութիւնների, որոնք արդէն երեւան էին գալիս որոշ համայնքներում՝ հիմնականում Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու պատրիարքութեան ազդեցութեամբ. «Երանի թէ միաժամանակ ներգաղթ մըն ալ մեր հոգեւոր աշխարհին մէջ տեղի ունենար եւ մեր թափառական այլադաւանները վերագառնային իրենց մայրենի եկեղեցու գիրկը եւ Հայաստանեայց եկեղեցին վերագտնէր իր նախկին միասնականութեան ոյժն ու եռանդը»³¹:

³⁰ Հ. ՆՆԳԻՐԱՐՅԱՆ, «Մեծ հայրենադարձութիւնը եւ Հայ Եկեղեցին», Երեւան, 2023, էջ 138:

³¹ «Վավերագրեր Հայ Եկեղեցու պատմութեան...», գիրք 2., էջ 324:

Եւ, իրապես, տակավին 1945 թ. վերջավորութեանը, երբ նոր էր հրապարակվել Հայրենադարձութիւն կազմակերպելու ԽՍՀՄ Ժողկոմիսորի որոշումը, Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու պատրիարքութեան «Աւետիք» պաշտոնաթերթը գրում է. «...Անտարակոյս, մեծ ուրախութիւն պատճառեց ամենուս՝ Սովիէթ Բարձրագոյն Խորհուրդին որոշողութիւնը՝ սփիւռքի Հայերը Սովիէթ երկիրներու մէջ ընդունելու:

Սակայն, կամայ, կամայ, բարեկամներ...

Չմոռնանք որ տեղափոխութեան միջոցներու չգոյութիւնը գրեթէ անկարելի կը դարձնէ աստ եւ այժմ տեղափոխութիւնը:

Չմոռնանք նաեւ որ, սովորական բնականոն ժամանակներու մէջ իսկ, քանի մը հազար ժողովուրդի տեղափոխութիւնը՝ մէկ օրէն միւսը ըլլալիք բան չէ:

Չմոռնանք վերջապէս որ գաղթավայրերը միշտ օգտակար եղած են ու պիտի ըլլան Մայր Հայրենիքին:

Անշուշտ մենք համոզուած ենք որ գաղթավայրերու Հայերէն դասակարգ մը պէտք է Հայաստան երթայ, որովհետեւ հոն միայն կրնայ ինքզինքը գտնել ու պահել:

Սակայն վարիչներուն պարտականութիւնն է չափաւորել ժողովրդեան խանդավառութիւնը՝ մինչեւ որ անոր երազը իրականութիւն դառնայ:

Այլապէս, ոչ միայն թշուառութեան կը մատնեն մեր եղբայրները, այլ կրնանք նաեւ հրաւիրել մեր վրայ՝ զմեզ հիւրասիրող եւ մեզի համար Երկրորդ Հայրենիք եղող երկիրներու անվստահութիւնը:

Գիտնանք ուրեմն չափաւորել մեր խանդը»³²:

Այո, Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու դիրքորոշումն ու վերաբերմունքն արտահայտող պաշտոնաթերթը՝ որոշ «գործնական» մտահոգութիւններ թողի ներքո (որոնք, սակայն, երբեք պատճառ չէին կարող դառնալ կասեցնելու հայրենաշէն եւ ազգապահ հայրենադարձութիւնը), լիովին արտահայտում էր այն գիծը, որը սկիզբ էր առնում Վատիկանից՝ «Ս. Պետրոսի Գահ»-ից: Իսկ այդ գիծն այն ակնկալութիւնն էր, որով համակված են եղել հայոց ազգի եւ Հայոց Եկեղեցու հետ երբեւէ առնչված Հոռմի պապերը, բայց մանավանդ՝ Պիոս ԺԲ. պապը, այն է՝ «...ամէնքդ խմբուած մեր շուրջը մատուցանելու համար ձեր հպատակութիւնը, ձեր մեծարանքն ու սէրը»³³:

³² «Աւետիք» ամսական պաշտօնաթերթ, 1945, թիւ 9–12, էջ 124–125:

³³ «Աւետիք» ամսական պաշտօնաթերթ, 1946, թիւ 1–6, էջ 44:

1946 թ. մարտի 13-ին՝ Վատիկանի Քահանայապետական պալատի սրահներից մեկում, Պիոս ԺԲ. Հռոմի պապն ընդունելով Հայ Կաթողիկե Եկեղեցու կաթողիկոս-պատրիարք կարգինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ. Աղաջանյանին, հոգեւոր սպասավորներին եւ հավատացյալ անդամներին՝ իր խոսքն է ուղղում նրանց, սակայն այն միտումով, որ կարծես խոսքը բովանդակ հայության մասին է. «...Ուզեցինք միանգամայն նշանակել եւ այսպէս ըսելու համար պսակել հանդիսաւոր ցոյցով մը հոգածութեան եւ սիրոյ արարքները զորս Քրիստոնէութեան ամենահին ժամանակներէն ի վեր՝ Ս. Պետրոսի Գահը շղարկեցաւ երբեք, դարերու ընթացքին ընծայելէ Հայաստանի եւ իր ժողովրդեան: Կրնանք իրաւամբ ըսել թէ այս գերագնիւ ազգը իր աղէտներուն եւ տառապանքներուն մէջ՝ Հռոմի Քահանայապետն ունեցաւ միշտ պաշտպան եւ փաստաբան»³⁴:

Ի վերջո, Պիոս ԺԲ. պապը պատգամում է բոլոր ներկաներին եւ «բովանդակ սիրելի հայ ժողովրդեան». «...Հոգեկան խռովքի եւ շփոթութեան այս շրջանիս, ձեզի ուժգին կը յանձնարարենք ներկայիս եւ ապագային համար. հաստատ մնացէք ձեր հաւատքին մէջ, հաստատապէս, ամբողջովին, ուղիղ սրտով եւ առանց դեղեւելու՝ հաւատացէք յայտնուած բոլոր ճշմարտութիւններուն զորս եկեղեցին կը սորվեցնէ, շնորհքի բոլոր խորհուրդներուն զորս կը մատակարարէ, առանց երբեք հրապուրուելու եւ տարուելու հոսանքներէ որոնց վերջնական վախճանն է մակերեսային բանապաշտութիւն մը, զուտ մարդկային եւ երկրային բարոյական մը կամ յաճախ նաեւ անաստուածութիւն»³⁵: Անտարակույս, պապական այս եւ նման հորդոր-պատգամներից է սերում՝ «պատրիարք Տանն Կիլիկիոյ եւ կաթողիկոս հայոց ուղղափառաց» տիտղոսը կրող կարգինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ. Աղաջանյանի՝ 1946 թ. հուլիսի 6-ի Շրջաբերականը:

Արդարեւ, հայրենագարձության իրականացման այդ ողջ գործընթացում, երբ Հայոց Եկեղեցին ի գլուխ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի՝ իր Նվիրապետական աթոռներով ու աշխարհասփյուռ թեմերով, ամենայն ջանք էր ներդնում ու օժանդակում այդ ծրագրի կազմակերպմանը, ամենուրեք բարձրացնում էր հայկական տարածքները վերագարձնելու խնդիրը, ներգաղթի նկատմամբ միանգամայն այլ տեսակետ ու մոտեցում էր արտահայտում ու դրսևորում Հայ Կաթողիկե Եկեղեցին:

³⁴ Նույն տեղում, էջ 44:

³⁵ Նույն տեղում, էջ 45:

Կաթողիկոս-պատրիարք կարգինալ Աղաջանյանն իր այդ նշանավոր Շրջաբերականում թեև նշում էր, որ «Կաթողիկէ կրօնքը ոչ մէկ ատեն ուրացած է հայրենիքի եւ ազգութեան գաղափարականները, ...նուիրական է ուրեմն ամէն կաթողիկէի՝ հայրենիքի եւ ազգի սէրը»³⁶, սակայն նաև հավելում էր՝ ասելով. «...Մեր Հայրերը, քաղցր հայրենի հողին վրայ, յաճախ գտած են իրենք զիրենք ահաւոր երկընտրանքի առջեւ, կամ ուրանալ ճշմարիտ Աստուածը, զՔրիստոս եւ անոր Ս. Եկեղեցին. եւ կամ, եթէ ոչ միշտ արիւնով մկրտուիլ, գէթ պանդխտութեան ցուպը ձեռք առնուլ, օտարութեան եւ անոր պարտադրած զրկանքներուն մէջ ապրիլ: Անոնք սակայն Ս. Աւետարանի լոյսով հոգեզմայլ եւ անկեղծ ու խորունկ հաւատքով սնած ու զրահաւորուած, չվարանեցան հրաժարելու ամէն բանէ՝ միայն թէ Աստուծոմէ շօտարանային»³⁷: Ուստի եւ պատգամում էր իր եկեղեցու հոգեւորական ու աշխարհական անդամներին, որ նրանք շմասնակցեն հայրենադարձութեան գործընթացին, չգնան Մայր Հայրենիք, քանի որ այնտեղ չկա «Կրօնքի կատարեալ ազատութիւն»³⁸, ավելին՝ «հայրենադարձի բանբերները եւ անոնց մունետիկները համազգային այս գործին յարանուանական շեշտուած բնոյթ մը տուին, եւ Հայ Կաթողիկէութեան հանդէպ... կը զլացուէր արդար եւ լիովին արժանացած ազատամիտ վերաբերում մը»³⁹: Կաթողիկոս-պատրիարք կարգինալ Աղաջանյանը նաև նշում էր, որ հայրենադարձվելիս իրենք, անկեղծ ու օրինավոր հպատակութեամբ, կարող էին խզել որեւէ հարաբերութիւն կամ կապ որեւէ քաղաքական խմբակցութեան հետ, սակայն իրենք չեն կարող հրաժարվել Հռոմի Սուրբ Աթոռից, որը «քաղաքական բեւեռ մը չէ, այլ սոսկ կրօնական եւ այն ալ անփոխարինելի՝ Քրիստոսի կարգադրութեամբ»⁴⁰: Հետեւաբար, քանի որ Հռոմի Սուրբ Աթոռի հպատակութիւնից հրաժարվելը համահավասար է հրաժարման Սուրբ Եկեղեցուց, կաթողիկոսութեանից ու հավատքից, կարգինալ Աղաջանյանը վճռում է. «Ուրեմն մեզի կը պարտադրուի տակաւին պանդխտութեան մէջ մնալ, որպէս զի անաղարտ պահենք մեր Կաթողիկէ Ս. Հաւատքը»⁴¹:

³⁶ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ ԳՐԻԳՈՐ-ՊԵՏՐՈՍ ԱՂԱՃԱՆՅԱՆ, «Ձայն հովուական (հովուական թուղթեր – բանախօսութիւններ, ճառեր եւ քարոզներ)», Վենետիկ – Ս. Ղազար, 1967, էջ 14, 16:

³⁷ Նույն տեղում, էջ 16–17:

³⁸ Նույն տեղում, էջ 17:

³⁹ Նույն տեղում, էջ 17–18:

⁴⁰ Նույն տեղում, էջ 18:

⁴¹ Նույն տեղում, էջ 18:

Կաթողիկոս-պատրիարքն իր երկարաշունչ Շրջաբերականի եզրափակիչ հատվածում հանդես է գալիս Հռոմի պապի նկատմամբ երախտագիտության, հավատարմության ու հպատակության հավաստմամբ, ինչպես նաև Վատիկանին՝ «Առաքելապետական Ս. Գահ»-ին տրված ողջունով՝ շնորհալիական «Ողբ Եղեսիո»-ից մեջբերում կատարելով. «...Յանուն մեր Նուիրապետութեան եւ բովանդակ շօտին՝ դնել յոտս Քրիստոսի Փոխանորդին խոր երախտագիտութեան, որդիական սիրոյ, անայլայլ հպատակութեան եւ յարումի զգացմանց հաւաստիքը: Որքան քաղցր եւ նուիրական է մեզի մեր Հայրապետներու մէջէն ամէնէն հեզին ու շնորհալիին խօսքերով ողջունել յաւէտ Առաքելապետական Ս. Գահը՝ ըսելով եւ կրկնելով...»⁴²:

Կարեւոր է փաստել, որ մինչ այս Շրջաբերականը՝ ուղղված կաթողիկոսապետությանը, բազմաթիվ հոռոմեադավան հայորդիներ, որոնց թվում նաև հոգեւորականներ, ցանկություն էին հայտնել ներգաղթել Մայր Հայրենիք: Այս առումով իր «Յուշեր»-ում կարեւոր վկայություն է տալիս Հայ Կաթողիկե Եկեղեցու Սիրիայի Բարձր Զեզիրեի եւ Եփրատ նահանգների պատրիարքական փոխանորդ Կյուրեղ եպիսկոպոս Զոհրապյանը: Նա ի մասնավորի գրում է, որ զորավոր կերպով զգացել է Հայրենիքի կանչը եւ առաջինն է եղել, ով ստորագրել է Հայաստան ներգաղթելու խնդրագիրը՝ նույնիսկ պատրաստ լինելով նահատակության: Սակայն, ստանալով կաթողիկոս-պատրիարքի Շրջաբերականը, Կյուրեղ եպիսկոպոսը մտադրությունը փոխել է, ավելին՝ իր ցանկությունն ու գործողությունը համարել է սխալ, մեղսագործություն. «...Պիտի խոստովանիմ, որ սրտիս մէջ զօրաւոր կերպով զգացի հայրենիքի կանչը եւ ես առաջինը եղայ որ ստորագրեցի դէպի Հայաստան ներգաղթի խնդրագիրը: Հայ Կաթողիկէ Համայնքի բոլոր անդամները, բացառութեամբ միայն մէկ ընտանիքի, հետեւեցան իմ օրինակիս: Քաղղէական ծէսին պատկանող հարիւր ընտանիք փոխեցին իրենց ինքնութեան վկայագիրները եւ անդամագրուեցան ներգաղթողներու շարքերուն:

Այս բոլորին մասին տեղեկագիր մը ղրկեցի մեր Պատրիարքին: Կը խնդրէի իր օրհնութիւնը, որովհետեւ որոշած էի Հայաստան տեղափոխուիլ, հոն օգտակար ըլլալու համար մեր ժողովուրդին...: Որպէս մարտիրոս արիւնս թափելու հաւանականութիւնը զիս չէր վախեցնէր, որովհետեւ այդ պարագային՝ արիւնս հաւատքին աւելի պիտի ծառայէր՝ քան ինքնին կեանքս...

⁴² Նույն տեղում, էջ 20:

Ի վերջոյ, 1946 Յուլիս 16ին, ստացանք Հոգեւոր Տիրոջ հովուական նամակը: Հոն նկարագրուած էր Հայաստանի Սովետական Հանրապետութեան իրական վիճակը. կրօնական ազատութեան բացարձակ բացակայութիւն, յատկապէս կաթողիկէներու համար, որոնց արգիլուած էր որեւէ հաղորդակցութիւն ունենալ Հռոմի հետ: Տրամաբանական էր, հետեւաբար, Պատրիարքին եզրակացութիւնը. չէինք կրնար գաղթել երկիր մը, ուր քրիստոնէութիւնը հալածուած էր: Դժուարին կացութեան մէջ յայտնուեցայ: Ինչ պատասխան պիտի տայի իմ հաւատացեալներուս եւ քաղղէացիներուն: ...Հաւաքեցի ընտանիքներուն մեծերը եւ զղջացած մեղաւորի նման ծունկի եկած՝ ներողութիւն խնդրեցի կատարած սխալիս համար»⁴³:

Բնականաբար, կարգինալ Աղաջանյանի Շրջաբերականը եւ, առհասարակ, Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցու վերոնշյալ դիրքորոշումն ու կեցվածքը պետք է հարուցեր Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու եւ հայրենադարձութեան կողմնակիցների ու աջակիցների արդար զայրույթը: Ուստի եւ ամենուր հնչում են քննադատական ու դատապարտող տարբեր ելույթներ, հրապարակվում են հոդվածներ, վերլուծություններ ու գրքուկներ:

Առանձնահատուկ կարեւորություն ու նշանակություն ունի Մայր Աթոռի պաշտոնական ամսագրում 1946 թ. տպագրված «Թուղթ ընդդեմ Հայրենիքի եւ ներգաղթի» հոդվածը⁴⁴, որը, թեեւ, անհեղինակ է, սակայն ստորագրված է Վ.-ի կողմից⁴⁵: Այս հրապարակման հիմքում բացառապէս կարգինալական Շրջաբերականն է, որն էլ ենթարկվել է մանրակրկիտ վերլուծութեան: Հոդվածագիրը Հայոց Հայրապետի խորաթափանց միտքն ար-

⁴³ ԿԻՐԻՔԵՂ ԵՊՍ. ԶՕՀՐԱՊԵՏՆՍ (1881–1972), «Յուշեր (ինքնակենսագրութիւն)», Վենետիկ – Ս. Ղազար, 2007, էջ 397–398:

⁴⁴ Տէն «Էջմիածին» ամսագիրը, օգոստոս-սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1946 թ., էջ 13–22: Նշենք, որ Հայաստանի ազգային արխիվում գտնվող «Էջմիածին» ամսագրի ֆոնդում առկա է հիշյալ հոդվածի նախնական խմբագրված (սեպտեմբեր) տարբերակը՝ «Վատիկանի «հայասիրութիւնը» վերնագրով, սակայն այդ վերնագրի վրա գիծ է քաշված և որպէս նոր վերնագիր թանաքագրչով գրված է՝ «Թուղթ ընդդեմ ներգաղթի» (տէն ՀԱԱ, ֆ. 1143, ց. 12, գ. 194, թ. 1):

⁴⁵ Համեմատական-համադրական ուսումնասիրությամբ հանգեցինք այն եզրակացության, որ նշյալ հոդվածի հեղինակը Տ. Տ. Գևորգ Զ. Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն է (քանի որ միայն Հայոց Հայրապետի իմաստութեամբ, հեղինակութեամբ և իշխանութեամբ էր կարելի շարագրել նման հոդված), իսկ Վ. ստորագրությունը պետք է հասկանալ՝ Վեհափառ: Անհրաժեշտաբար նաև նշենք, որ «Էջմիածին» ամսագրի ֆոնդում պահվող խնդրո հոդվածի մեքենագիր տարբերակի («Վատիկանի «հայասիրութիւնը» վերնագրով) վրա առկա է Տ. Տ. Գևորգ Զ. Հայրապետի թանաքագրչով արված հետևյալ մակագրությունը. «Տպագրել՝ Գէորգ Կաթողիկոս, 20/ԱՄ-47, Ս. Էջմիածին» (տէն ՀԱԱ, ֆ. 1143, ց. 12, գ. 246, թ. 1):

ծարծել է այնպիսի հարցեր, որոնք արտաքուստ տեսանելի չեն, սակայն երբ դիտարկվում են այդ ժամանակաշրջանի աշխարհաքաղաքական համատեքստում՝ տողատակերը երեւան են գալիս եւ ճշմարտությունը բացահայտվում է: Որով էլ, հիրավի, «հովուական» բնորոշված Շրջաբերականը կոչվել է «Թուղթ ընդդեմ Հայրենիքի եւ ներգաղթի»⁴⁶:

Հայոց Եկեղեցին ի գլուխ Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածնի, ինչպես արդեն վերը նշել ենք, իր միջազգային ու միջեկեղեցական հարաբերություններում համաքայլ էր գործում Խորհրդային պետությանը, ուստի եւ Վատիկանի հանդեպ, թեեւ չունենալով ուղիղ շփումներ ու կապեր, ցուցաբերում էր նույն՝ դատապարտող դիրքորոշումը: Այստեղ, սակայն, վերստին պետք է կարեւորապես շեշտել, որ այդ դատապարտող ու ժխտական դիրքն ու վերաբերմունքը պայմանավորված չէր սոսկ Խորհրդային իրականությունամբ, այլ՝ առավելապես հիմնավորված էր պատմական իրողություններով ու հետեւանքներով՝ պատմական փորձառությունամբ, ինչն էլ արդար եւ իրավ կերպով ներկայացրել է Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Կաթողիկոսը. «....Դարերի ընթացքում Հռոմեական եկեղեցին անհաշտ դիրք բռնելով Հայ Եկեղեցու հանդեպ եւ նրան հերձվածող համարելով շարունակ հալածել է Հայ Եկեղեցին ու նրա հետեւորդներին: Հռոմեական եկեղեցին ջանք չէր խնայում ոչնչացնելու հայ պետականության անկումից հետո հայ ժողովրդի ազգապահպանման նեցուկը հանդիսացող Հայ ազգային եկեղեցին, այն եկեղեցին, որն իր հիմնադրման օրից մինչ այսօր հայ ժողովրդի թե՛ երջանկության եւ թե՛ դժբախտության օրերին անբաժան է եղել իր ժողովրդից...., մեծ արհավիրքների բովից անցել,բայց միշտ էլ անբաժան մնալով իր ժողովրդից՝ պատվար է հանդիսացել նրա ազգային ինքնուրույնությանը, մաքառել նրան ձուլելու փորձերի դեմ:Ամեն անգամ, երբ հայ ժողովրդի համար ստեղծվել են փորձության օրեր, երբ նրա առաջ ծառացել են կենաց եւ մահու խնդիրները, Հռոմեական եկեղեցին նրա նկատմամբ հանդես է բերել ոչ թե քրիստոնեական մարդասիրություն, այլ նվաստացուցիչ առեւտուր, նողկալի սակարկություն:Հայ ժողովրդի գոյամարտի պահերին Հռոմի եկեղեցինպատասխանում էր առեւտրականի սառնասրտությունամբ, փրկագին պահանջելով. «Ընդունեցեք կաթոլիկացում եւ կերաշխավորվի ձեր Ֆիզիկական գոյությունը»։ ահա՛, ահա՛, թե ինչպես էին «պաշտպանում» հայերին «արժանահիշատակ» քահանայապետները Հռոմի»⁴⁷:

⁴⁶ «Էջմիածին» ամսագիր, 1946, օգոստոս–սեպտեմբեր–հոկտեմբեր, էջ 13:

⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 15–16:

Կաթողիկոս-պատրիարք կարգինալ Աղաճանյանն իր Շրջաբերականով բոլորովին էլ միմիայն հոգեւոր ու հոգեխնամ նպատակներ չէր հետապնդում՝ ի նպաստ կաթողիկ հայության: Ինչպէս պարզորոշ է դառնում Հոգւվածագրի քննութեամբ, այդ Թուղթն առավելապէս միտված էր Վատիկանի քաղաքականութեան իրագործմանը, որն ընդդէմ էր Խորհրդային պետութեան, բնականորեն՝ նաեւ Խորհրդային Հայաստանի, որով էլ, ինքնին, ձախողեցվում էր հայրենադարձութեան գործընթացը թէ՛ կաթողիկ հայերի շրջանակներում, թէ՛ բովանդակ սփյուռքահայութեան կյանքում. «Չնայած կարգինալ Աղաճանյանը շրջաբերականում շոշափված խնդիրներն ամենայն զգուշութեամբ աշխատում է ներկայացնել սքողված, կրոնական շղարշով պարուրված, մշուշապատ ձեւով, սակայն դժվար չէ կռահել նրա իսկական դիտավորութիւնները. խնդրի կրոնական զգեստավորումը եւ վարագուրումը չեն կարող փրկել կարգինալին, որովհետեւ կրոնական դիմակի տակից ակնհայտ կերպով երեւում են Վատիկանի քաղաքական նպատակները, որոնց կենսագործումը Միջին ու Մերձավոր Արեւելքում իր ուսերի վրա է առել կարգինալ Աղաճանյանը:

....Կարգինալ Աղաճանյանն ի հարկէ չի կարող իրագէկ չլինել Հայրենիքում տիրող կարգերին, բայց նրան անհրաժեշտ է իրականութիւնները շրջված ներկայացնել, փաստերն աղավաղել, բամբասել, զրպարտել, որովհետեւ նպատակն արդարացնում է միջոցները: «Կրօնքի լիակատար ազատութեան» չգոյութեան շուրջը հյուսած առասպելներով նա ցանկանում է վախեցնել ոչ միայն իր հոտին, այլ ընդհանրապէս հայ հավատացյալ ժողովրդին: Այս բոլորը նա կատարում է մի հիմնական նպատակ հետապնդելով. հայրենիքը մռայլ գույներով ներկայացնելով, կասեցնել հայ տարագիր ժողովրդի ներգաղթը Հայրենիք:

....Կարգինալ Աղաճանյանի ներգաղթի դեմ գենքեր ճոճելը, պանդխտութեան մեջ մնալու հիստերիկ կոչերը եւ հայկական պահանջները ձախողելու փորձերը մի ընդհանուր ակունքից են բխում եւ այդ ակունքը հանդիսանում է Վատիկանը. կարգինալ Աղաճանյանի հակաաներգաղթային այս գործունեութիւնը սերտ կերպով կապված է Վատիկանի քաղաքական գործունեութեան հետ, քաղաքական գործունեութիւն, որը բանադրվել է Հայ Եկեղեցու կողմից:

Իզուր է ճգնում կարգինալ Աղաճանյանը ամենայն զգուշութեամբ թաքցնելու իրողութիւնը, որ «Հռոմայ Ս. Աթոռը քաղաքական բեւեռ մը չէ, այլ սոսկ կրօնական» եւ որ ինքը քաղաքական նպատակներ չի հետապնդում,

այլ սոսկ նկատի ունի «խղճի ազատութիւն», «կրօնական վերելք» եւ այլ շաղակրատանքներ:

Այսպիսով՝ կարգինալ Աղաճանյանը ջանք չի խնայում հայ վտարանդի ժողովրդի բեկորները պապի քաղաքականութեան զոհասեղանի վրա ողջակիզելու»⁴⁸:

Այնուամենայնիվ, Հոգևածագիրը շեշտում է՝ «Մենք բնավ մտադրություն չունենք կրոնական վեճեր հրահրել ու կրքեր քրքրել. մեր նպատակն էր պատմական իրողությունների ճշտությունը վերականգնել ու զերծ դարձնել այն աղավաղումից եւ միաժամանակ նշել այն դրդապատճառները, որոնք առիթ են ծառայել այդ աղավաղմանը»⁴⁹: Իսկ վերջավորութեանը հոգևածագիր Հայոց Հայրապետը հարկ է համարում նշել, որ հոգևածը՝ իր քննադատություններով ու դատապարտող խոսքերով, ուղղված չէր կաթոլիկ եղբայրների դեմ, քանի որ «Հայ Եկեղեցին թշնամութեան նշույլ անգամ չի տածում կաթոլիկ կամ բողոքական իր եղբայրների հանդեպ: Հայ Եկեղեցուն.... խորթ են եղել կրոնական հալածանքները, անհամբերատարությունը կամ ուրիշներին իր գիրկը ներգրավելու ձգտումները»⁵⁰: Տ. Տ. Գեւորգ Զ. Հայրապետն այլեւ համոզմունք է հայտնում, որ «կաթոլիկ հայությունը չի բաժանում կարգինալ Աղաճանյանի տեսակետները ազգի, հայրենիքի եւ հատկապես Սովետական Հայրենիքի նկատմամբ:Ինչպես հայ ժողովրդի մյուս հատվածները, այդպես էլ հայ կաթոլիկները հեռու լինելով հայրենի օջախից, օտար հորիզոնների տակ չեն դադարել իրենց սիրագործով հայացքը դեպի նվիրական Արարատն ուղղել: Հայ ժողովուրդը, ներառյալ նաեւ հայ կաթոլիկները, դարեր շարունակ տենչացել է հայ պետականությունը վերականգնված տեսնել եւ այսօր, երբ իրականացել են նրա դարավոր իղձերը, չի կարող նա սփյուռքում մնալ ու իր Հայրենիքը չդառնալ»⁵¹:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 13, 19, 21:

⁴⁹ Նույն տեղում, էջ 21:

⁵⁰ Նույն տեղում, էջ 21:

⁵¹ Նույն տեղում, էջ 21–22:

